

QOBILIYAT MASALASINING SHAKLLANISHIDA GENDER O'XSHASHLIKLAR VA TAFOVUTLARNING TAVSIFLANISHI

Rajabova Zamira Ravshanbekovna

Urganch Davlat Unversiteti Pedagogika fakulteti

Pedagogika va psixologiya ta'lim yo'nalishi

212- guruh talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada insonlardagi qobiliyat jarayonlari va ularni namoyon bo'lish shakllari haqida hamda gender o'xshashliklar va gender tafovutning nima ekanligi uning ahamiyatli jihatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Qobiliyat, qobiliyatning shakllanish jarayoni, gender o'xshashlik, gender tafovutlar, gender tenglik tushunchasi, qobiliyat tushunchasi.

Аннотация: В данной статье говорится о процессах способностей у людей и формах их проявления, а также о важных аспектах гендерного сходства и гендерных различий.

Ключевые слова: Способности, процесс формирования способностей, гендерное сходство, гендерные различия, концепция гендерного равенства, концепция способностей.

Abstract: This article talks about the processes of abilities in people and the forms of their manifestation, and about the important aspects of gender similarities and gender differences.

Key words: Ability, ability formation process, gender similarity, gender differences, concept of gender equality, concept of ability.

KIRISH: Qobiliyat — insonning individual salohiyati, imkoniyatlari. Qobiliyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi, Qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobiliyat ko'nikma, malakadan farq qiladi. Qobiliyat insonga berilgan in'om sifatida qaraladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobiliyat aynanlashtiriladi. Qobiliyat inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Shuning uchun qobiliyat deganda birorta xususiyatning o'zini emas, balki shaxs faoliyatining talablariga javob bera oladigan va shu faoliyatda yuqori ko'rsatkichlarga erishishni ta'minlashga imkoniyat beradigan xususiyatlar sintezini tushunmoq lozim. Barcha qobiliyat uchun tayanch xususiyat — kuzatuvchanlikda, ya'ni insonni fahmlash, obyektdan u yoki bu alomatlarini ko'ra bilish, ajrata olish ko'nikmasidir. Qobiliyatning yetakchi xususiyatlaridan biri — narsa va hodisalar mohiyatini

ijodiy tasavvur qilishdir. U shaxsning shakllanishi va rivojlanishi natijasi bo‘lishi bilan birga, tabiiy manbaga ham ega. Bu tabiiy manba ko‘pincha zehn tushunchasi bilan yuritiladi. Zehn muayyan bir faoliyatga yoki ko‘pgina narsalarga nisbatan ortiqcha qiziquvchanlikda, moyillikda, intilishda namoyon bo‘ladi. Zehn nishonalari deganda qobiliyat ichki imkoniyatlarining tabiiy asosini tushunish lozim. U ishtiyoq, moyillik, mehnatsevarlik, ishchanlik, talabchanlik kabilarning mahsulidir. Qobiliyat umumiy va maxsus turkumlarga ajratiladi. Umumiy qobiliyat deganda yuksak aqliy imkoniyat va taraqqiyot tushuniladi. Qobiliyat tabiiy ravishda shakllanishi va muayyan reja asosida rivojlantirilishi mumkin. Qobiliyatni ma‘lum faoliyatga moyillik yoki intilish orqali, tabiiy zehn nishonalari aniqlash, mutaxassis rahbarligida uzluksiz faoliyatga jalb etish, qobiliyatni takomillashtirishning maxsus vositalarini qo‘llash, shaxsning faollik alomatlarini maksimal darajada rivojlantirish, inson shaxsiga alohida yondashuvni umumiy talablar bilan uyg‘unlikda olib borish va boshqa orqali rivojlantirish yo‘llari mavjud. Qobiliyatning yuqori darajasi iste‘dod va daholik (qarang Daho) namoyon bo‘ladi. Qobiliyatlar, aslida, tug‘ma bo‘ladi. Qobiliyat tug‘ma bo‘lsada uning rivojlanishi ijtimoiy muhitga ham bog‘liq bo‘ladi. Gender farqlari — turli jins vakillari o‘rtasidagi farqlar. Gender farqi odatda erkaklar va ayollar o‘rtasidagi farq sifatida tushuniladi, ammo har xil madaniyatlarda turli xil jinslar to‘plami mavjud. „Jins“ tushunchasidan farqli o‘laroq, „gender“ tushunchasi ijtimoiy toifadir, shuning uchun to‘g‘ri ma‘noda gender farqlari, masalan, genetika va fiziologiyadagi farqlarni o‘z ichiga olmaydi. Fanda gender farqlari bor-yo‘qligi haqida munozaralar mavjud. Zamonaviy ilmiy ma‘lumotlar shuni ko‘rsatadiki, umuman olganda, turli jins vakillari deyarli hamma narsada bir-biriga deyarli o‘xshashdir va gender farqlari juda kichikdir. Shunga qaramay, fanda ham, ommaviy axborot vositalarida ham gender tafovutlari haqidagi ma‘lumotlarni bo‘rttirib ko‘rsatish va gender o‘xshashliklarini kam baholash yoki sukut saqlash tendentsiyasi mavjud. 1970-yillarda olimlar erkaklar va ayollar o‘rtasida kichik farqlar mavjud bo‘lgan to‘rtta parametrlarni topdilar. Oxirgi tadqiqotlar ushbu ma‘lumotlarga aniqlik kiritdi va nutq qobiliyatlarida gender farqlari yo‘qligini aniqladi. Matematik qobiliyatda aniqlanadigan farqlar, fazoviy idrok qobiliyatlari va tajovuzkor xatti-harakatlar kichik va ular gender stereotiplari ta‘siriga bog‘liq ekanligi haqida dalillar mavjud. Shaxsning biologik xususiyatlarining yig‘indisini tavsiflovchi „jins“ tushunchasidan farqli o‘laroq, „gender“ tushunchasi ijtimoiy toifani bildiradi. Gender farqlari inson xatti-harakatlaridagi farqlar sifatida tushuniladi — shuning uchun ular, masalan, genetika va fiziologiyadagi farqlarni o‘z ichiga olmaydi. Biroq, ko‘plab mualliflar „jinsiy“ va „jins“ so‘zlarini sinonim sifatida ishlatib, binar jins tizimiga e‘tibor berishadi, bunda anatomik jinsga asoslanib, odamlarga ikkita gender rolidani biri tayinlanadi: erkak yoki ayol. Ba‘zi tadqiqotchilar ta‘kidlaganidek, odamlar guruhlarini o‘rtasidagi farqlarga nisbatan „jinsiy“ so‘zidan foydalanish bu

farqlarning barchasi biologik jinsiy aloqaning bevosita natijasi ekanligini anglatadi, lekin bunday taxmin alohida dalillarni talab qiladi. Zamonaviy dunyoda binar gender tizimi hukmron bo'lsa-da, tarixan u dunyoning barcha madaniyatlariga xos emas. Ko'pgina madaniyatlarda anatomik jinsiy aloqa gender rolini aniqlashda asosiy rol o'ynamaydi va uch yoki to'rtta jins mavjud, shuning uchun bunday madaniyatlarda gender farqlari juda boshqacha tushuniladi. Ba'zi madaniyatlarda gender an'anaviy ravishda muhim ijtimoiy kategoriya emas va yosh farqlariga ko'proq e'tibor beriladi. Gender tafovutlari uzoq vaqtdan beri turli fan sohalari olimlari uchun qiziqish maydoni bo'lib kelgan va ularning tadqiqot natijalari ommaviy axborot vositalarida va keng jamoatchilikda katta qiziqish uyg'otmoqda. Ushbu sohadagi ilmiy munozaralarning asosiy savoli — mavjud gender rollarini asoslashi mumkin bo'lgan o'ziga xos gender tafovutlar mavjudligi va xususan, o'g'il bolalar va qizlar uchun alohida ta'lim kabi choralarning maqsadga muvofiqligidir. Umuman olganda, bugungi kunga qadar to'plangan ilmiy bilimlar shuni ko'rsatadiki, turli jins vakillari deyarli hamma narsada bir-biriga o'xshashdir, garchi juda kam va nisbatan kichik istisnalar mavjud bo'lsa ham. Shunga qaramay, gender farqlariga ham ilmiy hamjamiyatda ham, undan tashqarida ham katta ahamiyat berilyapti. Gender farqlari haqidagi ilmiy munozara ishtirokchilari ikkita asosiy lagerga bo'linadi: biologik jins va jinsning yaqin munosabatiga ishonadigan biologik determinizm tarafdorlari va gender farqlari jamiyat tomonidan qurilgan deb hisoblaydigan ijtimoiy konstruktivizm tarafdorlari. Turli lagerlar vakillari gender farqlari masalasini tubdan boshqacha tarzda ko'taradilar. Biologik yo'naltirilgan tadqiqotchilar ko'pincha gender farqlari bor yoki yo'qligini so'ramaydilar, lekin sukut bo'yicha ular mavjud deb taxmin qilishadi va ular uchun tushuntirishlarni izlaydilar. Ijtimoiy konstruktivizm tarafdorlari, o'z navbatida, turli ijtimoiy kontekstlarda genderni qurish jarayonlarini va ijtimoiy ierarxiyalarni yaratishda gender farqlari haqidagi g'oyalardan qanday foydalanilishini o'rganadilar. Ko'pgina tadqiqotchilar insonning kognitiv qobiliyatlari kabi xususiyatlariga ham biologik, ham ijtimoiy omillar ta'sir qilishiga qo'shiladilar. Shu bilan birga, ular ta'kidlashlaricha, barcha biologik omillar tug'ma deb tushunilmasligi kerak, chunki, masalan, miyaning tuzilishi va faoliyati hayot tajribasi ta'sirida o'zgaradi. Gender farqlari bo'yicha tadqiqotlar natijalarini jamlagan birinchi jiddiy va nisbatan ishonchli ish 1974-yilda nashr etilgan Eleanor Makkobi va Kerol Jeklinning "*Jinsiy farqlar psixologiyasi*" kitobidir. Makkobi va Jeklin kitob yozilgunga qadar nashr etilgan 2000 dan ortiq ilmiy maqolalarni to'plashdi. Ular tahlil qilgan ko'pgina parametrlarda, jumladan, hissiy idrok etish, o'rganish va xotira jarayonlari, hissiy javoblar, taklif qilish qobiliyati, o'zini o'zi qadrlash va boshqalarda gender farqlarini topmadilar. Shunday qilib, ularning umumiy tadqiqotining asosiy natijasi shundaki, gender o'xshashliklari gender farqlariga qaraganda ancha muhimroqdir. Ammo Makkobi va Jeklinning kitobi klassik va keng

iqtibos keltiriladigan kitob hisoblansa-da, bu ularning asosiy topilmasi emas, balki ular topgan istisnolar — bu bir nechta gender farqlari: nutq va matematika qobiliyatlari, fazoni idrok etish qobiliyati, tajovuzkorlik ustida ko‘p bahs yuritiladi. Kitob paydo bo‘lganidan ko‘p o‘tmay, Makkobi va Jeklin bir xil mavzudagi yirik tadqiqotlar natijalarini sinchkovlik bilan va ishonchli umumlashtirish uchun mo‘ljallangan meta-tahlilning statistik usulini ishlab chiqdilar. Ushbu usul gender farqlari bo‘yicha tadqiqotlarni tizimlashtirish uchun ideal deb hisoblanadi, chunki bu sohada individual masalalar bo‘yicha o‘nlab va hatto yuzlab tadqiqotlar olib borilmoqda. Meta-tahlil natijalari Makkobi va Jeklinning xulosalarini aniqlab berdi. Xususan, aniqroq statistik tahlil hamda kengroq va yangilangan tadqiqot majmuasidan foydalanish orqali ular til qobiliyatida gender farqlarini ko‘rsatmadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Gender i kultura. – Dushanbe: Aziya-plyus, 1999. – 96 s.
2. Gumboldt V. fon. Yazik i filosofiya kulture. – Moskva, 1985. – S. 142-159. 4. <http://www.gender-cent.ryazan.ru/lecturers.htm#blohina>
3. Money, John. (1952). Hermaphroditism: An Inquiry into the Nature of a Human Paradox. Thesis (Ph.D.), Harvard University press.
4. Stoller R. J. Sex and Gender: The Development of Masculinity and Femininity. – United Kingdom: Routledge, 1994. – 400 p.
5. Zdravomislova Ye.A., Temkina A.A. Sotsialnoe konstruirovaniye gendera. Sb. “Vozmojnosti ispolzovaniya kachestvennoy metodologii v gendernix issledovaniyax”. – Moskva, 2001. – S. 49.
6. Jamoldinova O.R. Ta’lim tizimida gender yondashuvni tatbiq etishning samarali mexanizmlari. Belarus-O‘zbek ILMYIY-METODIK JURNALI. 2022-yil, 1-son. B. 17- 25. <https://doicodex.ru/doifile/regdoi/2022/06/doicodex-2022.055.pdf>.